

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКА МАЙБУТНЬОГО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ СТУДЕНТІВ, АСПІРАНТІВ ТА
МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

Випуск 1(17), 2026

Мукачево

УДК 37.014.5:37.091.315.7:373.3(045)

Матус Н. І.,здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальність 013 Початкова освіта,
Мукачівський державний університет**Лалак Н. В.,**кандидат педагогічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПРОГРАМИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний та практичний аналіз ролі альтернативних освітніх програм як каталізатора модернізації та підвищення якості освітнього процесу в початковій школі. Досліджено сутність феномену альтернативності в освіті, визначено ключові характеристики та класифікацію варіативних програм. Особливу увагу приділено впливу інноваційних освітніх моделей на трансформацію дидактичних та управлінських підходів у сучасній початковій школі. Визначено організаційно-педагогічні умови, за яких інтеграція альтернативних програм стає дієвим чинником розвитку гнучкості, інклюзивності та індивідуалізації навчання.

Ключові слова: альтернативні програми, освітній процес, інноваційні моделі, індивідуальна освітня траєкторія, варіативність, модернізація початкової освіти, НУШ.

The article provides a comprehensive theoretical, methodological, and practical analysis of the role of alternative educational programs as a catalyst for modernizing and improving the quality of the primary school educational process. The essence of the concept of alternativeness in education is explored, and the key characteristics and classification of variable programs are determined. Particular attention is paid to the impact of innovative educational models on the transformation of didactic and managerial approaches in modern primary schools. The organizational and pedagogical conditions are defined under which the integration of alternative programs becomes an effective factor in developing the flexibility, inclusiveness, and individualization of learning.

Keywords: alternative programs, educational process, innovative models, individual educational trajectory, variability, modernization of primary education, New Ukrainian School (NUS)

Сучасний етап розвитку глобального та вітчизняного освітнього простору характеризується глибокою зміною фундаментальних парадигм. Перехід від індустріального суспільства до постіндустріального, цифрового та інформаційного висуває принципово нові вимоги до особистості. Традиційна модель освіти, орієнтована на стандартизацію, уніфікацію, контроль та пасивне засвоєння готових знань, демонструє свою обмеженість і нездатність гнучко реагувати на виклики сьогодення.

В Україні вектор системних освітніх трансформацій визначено реформою НУШ, яка задекларувала перехід від знаннєвої до компетентнісної, дитиноцентричної та гнучкої моделі навчання. Однією із ключових тенденцій цієї реформи є забезпечення академічної свободи педагогів та права здобувачів освіти на вибір індивідуальної освітньої траєкторії. У цьому контексті особливої ваги набуває розробка, впровадження та масштабування альтернативних освітніх програм.

Альтернативні програми сьогодні виступають не просто ізольованим експериментом для вузького кола приватних шкіл. Вони є потужним чинником розвитку для всієї системи загальної середньої освіти. Вони дозволяють апробувати новітні дидактичні підходи, методики інтегрованого навчання, системи оцінювання та взаємодії, які згодом частково чи повністю імплементуються у масову освітню практику. З огляду на це, наукове осмислення альтернативних програм як чинника вдосконалення освітнього процесу є надзвичайно актуальним і своєчасним завданням для сучасної педагогічної науки та менеджменту освіти.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та практично розкрити роль альтернативних освітніх програм як системного чинника розвитку і вдосконалення освітнього процесу в початковій школі, визначити їх класифікаційні ознаки та окреслити організаційно-педагогічні умови їх ефективної інтеграції.

Історія українського шкільництва репрезентує цікаві приклади побудови альтернативних авторських систем. Зокрема, вагомий внесок у розвиток інноваційної системи загальної середньої освіти зробили М. Ачкасов, В. Біблер, В. Дурдуківський, Н. Гонтаровська, М. Гузик, О. Захаренко, В. Сухомлинський, Я. Овсієнко, Л. Терещенко, І. Ткаченко, М. Чумарна. Цінними для нашого дослідження є напрацювання діячів української педагогічної думки й науки (О. Залужного, В. Дурдуківського, С. Мамонтова, С. Русової, Я. Чепіги), що нині можуть виступати джерелом модернізаційних процесів. Як стверджує Н. Побірченко, ефективні пошуки інновацій охопили оптимальне врахування

європейських тенденцій та традицій, що склалися в історії вітчизняної освіти [4, с. 34].

У науково-педагогічній літературі поняття «альтернативна освітня програма» тлумачиться неоднозначно. У широкому сенсі під альтернативністю розуміють наявність вибору між двома або кількома взаємовиключними чи суттєво відмінними варіантами організації навчання. Стосовно освітніх програм, альтернативними вважаються ті, які за своєю філософією, метою, архітектурою змісту, методологією викладання та критеріями оцінювання суттєво відрізняються від загальноприйнятих державних типових освітніх програм, проте забезпечують досягнення результатів навчання, передбачених Державними стандартами освіти.

Міністерство освіти і науки України затвердило перелік інноваційних освітніх програм, за якими дозволено навчати учнів початкових класів ЗЗСО й альтернативних шкіл. Попередньо Державна служба якості освіти провела експертизу цих програм і після їх доопрацювання надала висновки про те, що вони відповідають вимогам Державного стандарту початкової освіти. Це такі авторські програми:

- «Освітня програма для 1–2, 3–4 класів за системою розвивального навчання» (автори І. Старагіна, Г. Захарова, Г. Жемчужкіна, К. Пінсон, О. Перепелиця, Н. Сосницька);
- «Освітня програма для 1–2, 3–4 класів закладів загальної середньої освіти «Інтелект України» (автор І. Гавриш);
- «Освітня програма для 1–2, 3–4 класів початкової школи за педагогічною технологією «Росток» (автор Т. Пушкарьова);
- «Освітня програма «Початкова школа: освіта для життя» (авторський колектив Київського університету імені Бориса Грінченка, науковий керівник В. Огнев'юк);
- «Освітня програма «На крилах успіху» для учнів 1–2, 3–4 класів закладів загальної середньої освіти» (Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук, науковий керівник А. Цимбалару);

– «Освітня програма першого циклу початкової освіти за вальдорфською педагогікою (Асоціація вальдорфських ініціатив в Україні, автори Д. Косенко та О. Мезенцева);

– «Освітня програма для 1–2, 3–4 класів закладів загальної середньої освіти за системою розвивального навчання (Центр психології і методики розвивального навчання, автори С. Ломакович, Л. Тимченко, С. Жукова, О. Кондратюк);

– «Освітня програма для 1–2, 3–4 класів «Світ, в якому я живу» (Видавництво «Навчальна книга – Богдан», керівник професор С. Якименко). Проаналізувавши зміст освітніх програм, варто наголосити, що в кожній закладено потенціал до формування в молодших школярів ключових компетентностей, визначених у Державному стандарті початкової освіти: вільне володіння державною мовою, уміння спілкуватися рідною мовою (якщо вона відрізняється від національної) та іноземними мовами, математичні, природничі, технічні та технологічні здібності, інноваційність, екологічні навички, інформаційно-комунікативні навички, компетентності, навчання впродовж життя, громадянські та соціальні компетентності, культурні компетентності, підприємливість та фінансова грамотність.

Особливого значення дослідження альтернативних програм набуває в умовах сучасних викликів, які переживає освітня система України під час воєнного стану. Хронічний стрес, повітряні тривоги, блекаути та переміщення здобувачів освіти вимагають екстремальної гнучкості. Традиційні освітні програми виявляються занадто крихкими. Натомість альтернативні програми, які спочатку проєктувалися на засадах гнучкості, демонструють вищу життєстійкість. Зупинемось на цьому детальніше.

1. Адаптивність до змішаного навчання. Програми, що спираються на цифрові екосистеми (наприклад, елементи «Інтелекту України» чи сучасні дистанційні альтернативні моделі), легше переносяться в онлайн-формат, оскільки містять готові інтерактивні комплекси, відеоінструкції, тренажери тощо.

2. Психоемоційне розвантаження. Програми гуманістичного спрямування інтегрують арт-терапевтичні, тілесно-орієнтовані та рефлексивні практики безпосередньо в тіло уроку (що є нормою для Вальдорфської педагогіки). Це дозволяє знизити рівень тривожності учнів та стабілізувати їхній емоційний стан, що є передумовою для успішного когнітивного засвоєння матеріалу.

3. Компенсація освітніх втрат. Модульний принцип побудови змісту, характерний для багатьох альтернативних програм, дозволяє вчителю концентруватися на фундаментальних концептах навчального предмета. Це критично важливо, коли час безпосереднього контакту з учнем обмежений через безпекові загрози.

Логіка дослідження спонукає нас до обґрунтування організаційно-педагогічних умов ефективного впровадження варіативних програм. Адже попри високий інноваційний потенціал, механічне запозичення чи директивне впровадження альтернативної програми не гарантує автоматичного покращення якості освіти.

По-перше, це готовність та професійна трансформація педагогічних кадрів. Навіть найсучасніша нетипова програма буде знівельована, якщо вчитель спробує викладати її авторитарними, репродуктивними методами. Необхідна глибока підготовка педагогів, яка включає не лише вивчення методики, а й зміну особистісних настанов. Керівник закладу має координувати безперервний розвиток вчителів, організовувати супервізії та стажування в експертів цієї програми.

По-друге, більшість альтернативних програм потребують особливого архітектурно-просторового дизайну школи. До прикладу, Для Монтессорі потрібні спеціальні дидактичні матеріали та зонування класу; для проєктного навчання – мобільні меблі, лабораторії, зони для командної роботи та коворкінгу; для STEM-моделей – наявність робототехніки та цифрових вимірювальних комплексів. Середовище має транслювати філософію програми.

По-третє, впровадження альтернативної програми потребує високого рівня

довіри та автономії. Директор школи має відмовитися від тотального поурочного контролю на користь підтримки та створення психологічної безпеки в колективі (права на експеримент, права на помилку).

По-четверте, взаємодія з батьківською спільнотою. Батьки часто є носіями консервативного досвіду власного навчання. Вони можуть з острахом сприймати відсутність домашніх завдань у першому класі, безоцінкову систему чи інтегровані предмети. Завдання адміністрації та вчителів – зробити батьків свідомими союзниками, детально роз'яснюючи філософію, переваги та довгострокові результати обраної альтернативної моделі.

Таким чином, альтернативні освітні програми виступають потужним та дієвим чинником модернізації та вдосконалення сучасного освітнього процесу початкової школи. Вони пропонують цілісну модель навчання, що змінює цілі, зміст, методи, простір та філософію оцінювання досягнень молодших школярів. Нами з'ясовано, що головна цінність альтернативних програм полягає в їхній дитиноцентричності, спрямованості на розвиток soft skills, критичного мислення та суб'єктності дитини, що повністю корелює зі стратегічними цілями реформи НУШ. В умовах воєнного стану та повоєнного відновлення варіативні програми демонструють вищий рівень адаптивності, допомагаючи ефективно гнучко моделювати освітній процес, знижувати психоемоційне навантаження та долати освітні втрати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. 1040 с.
2. Концепція НУШ. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>.
3. Кравець І. Л. Альтернатива як педагогічне поняття. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2014. Вип. 3(75). С. 190–194.
4. Побірченко Н. Змістовий аспект поняття «авторська школа». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*. 2007. Вип. 36. С. 33–37.
5. Сметанський М. І. Сутнісні характеристики альтернативи як педагогічного поняття. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 1. С. 22–29.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>